

Україніка

Публіковані нижче статті постали на основі доповідей словацьких колеґ – учасників Міжнародного наукового семінару “Національна та культурна ідентичність в українській і словацькій літературах ХІХ – початку ХХ ст.”, проведеного в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України 5 червня 2018 р. Журнал інформував про цю подію (див.: Лебідь-Гребенюк Є. Міжнародний словацько-український науковий семінар // Слово і Час. – 2018. – № 8. – С. 124). Відеозаписи виступів доступні на YouTube-каналі “Наукова світлиця”, публікації від 6 червня 2018 р. (Електронний ресурс: www.youtube.com/watch?v=Xw6V0hXw19Y&t=919s.) Однойменний трирічний дослідницький проект об’єднав колектив у складі Івани Тараненкової, Дани Гучкової, Радослава Пассія, Андрєї Драґанової (Інститут словацької літератури), Олександра Бороня, Дмитра Єсипенка, Галини Карпінчук, Миколи Жулинського, Роксани Харчук (Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка). Наукові студії проводяться відповідно до Переліку спільних українсько-словацьких дослідницьких проектів, що реалізуються в рамках Протоколу до угоди про наукове співробітництво між академіями, відібраних за результатами спільного конкурсу НАН України та САН. У 2017 і 2018 рр. відбулися наукові семінари в Києві та Братиславі, на 2019 р. заплановано тематичний захід на Міжнародному фестивалі “Книжковий Арсенал”, а також конференцію в Інституті словацької літератури.

Дана Гучкова

DOI: 10.33608/0236-1477.2019.04.51-63
УДК 821.162.4:908(477)“1880/1914”

СЛОВАЦЬКІ ПОГЛЯДИ НА УКРАЇНУ (1880 – 1914 РР.)

Українські теми в словацькому контексті впродовж 1880 – 1914 рр. виявлялися у трьох напрямках: 1) слов’янофільський напрямок (ідеологічні, історичні, лінгвістичні, етнологічні, конфесійні та культурні аспекти проблематики Росії та східних слов’ян), 2) документально-фактографічний напрямок (подорожні нотатки) та 3) літературний напрямок (переклади творів українських письменників та інформація про українське літературне життя в словацькій літературній публіцистиці). Ці напрямки перепліталися, але найвагомішою була ідеологічна концепція слов’янської взаємності, яка принципово визначала характер словацьких поглядів на українське церковне життя, емансипаційний рух, особисто пережиті реалії та літературу. Поступове прийняття української національної ідентичності, яка викарбовувалася, стало справою пізнішого періоду.

Ключові слова: словацька література, літературний портрет України, національний рух, слов’янофільство, конфесійність, етнічність, подорожні нотатки.

Dana Huchkova. Slovak Views of Ukraine (1880–1914)

The Ukrainian themes appeared in the Slovak context of the period 1880–1914 within three thematic lines: 1) the Slavophilic line (a wide complex of ideological, historical, linguistic, ethnological, confessional and cultural issues concerning Russia and Eastern Slavs); 2) the documentary factual line (travelogue narratives); and 3) the literary line (translations of Ukrainian literary works and information about the Ukrainian literary life in the genres of literary journalism). These lines overlapped, but the first one, i.e. ideologically-based line of Slavic solidarity, was the most significant. This line substantially determined the nature of the Slovak views on the Ukrainian religious life, emancipation movement (in correlation ‘Little Russia’ – ‘Great Russia’), institutions, personally witnessed affairs and also the Ukrainian literature. In terms of the conservative national discourse, the Ukrainian independence movement was represented as a manifestation of separatism and the distinct Ukrainian nationality was rejected or questioned. Its acceptance was a matter of the later period. The interliterary contacts were sporadic and occasional. At the beginning of the 20th century, under the influence of the modernization and liberal attitude of the rising generation to the right of self-determination, the Ukrainian literature was primarily perceived as a literature of a close Slavic nation, which was, as well as the Slovak nation, in the position of an oppressed ethnic group lacking its own political independence.

Keywords: Slovak literature, literary image of Ukraine, national movement, Slavophilism, confessionalism, ethnicity, travelogue.

Хоча сприйняття української літератури в словацькому культурному контексті та словацько-українські літературні взаємини в історичній ретроспективі беруть початок уже в першій половині XIX ст., однак ішлося про контакти уривчасті, випадкові. Словацька україністика як окрема наукова спеціалізація приділяла увагу обом темам уже із часів свого оформлення в середині XX ст. [26; 27; 29]; повторно до них, досліджуючи витoki, звертаються й сучасні вчені [4; 5; 2]. Той, хто цікавиться цією науковою ділянкою, має в розпорядженні цілу низку опублікованих у журналах оглядових статей та аналітичних студій, а також монографії, збірники, словники, бібліографії та підручники. Їх авторами були та залишаються не лише чільні перекладачі з української мови, а й дослідники та педагоги у вишах із ширшим спрямуванням на славістику, лінгвістику, теорію перекладу, історію літератури, історію культури чи музеєзнавство. Відображення українських тем та українського письменства з погляду словакістики, спрямованої на дослідження національної літератури, уже набагато рідкісніше [37]. Цікаво спостерігати, упродовж яких періодів та в якому контексті українські теми потрапляли в поле зору словацьких публіцистів та літераторів.

Зосереджуючись на добі кінця XIX – початку XX ст., треба зауважити, що 1860 – 1917 рр. зазвичай визначають як “перший період, коли наші народи взаємно знайомилися зі власною літературною творчістю” [2, 6]. У цьому зв’язку можна виокремити три основні напрямки, у межах яких з’явилися українські теми в словацькому контексті: 1) слов’янофільський/слов’янський напрямок (що охоплює широкий комплекс ідеологічних, історичних, лінгвістичних, етнологічних, конфесіональних та культурних аспектів проблематики Росії та східних слов’ян, у жанровому діапазоні починаючи від фахових статей до політичних вступних статей та есе аж до глосаріїв чи коментованого читання тематично пов’язаних статей із закордонної преси); 2) документально-фактографічний напрямок (подорожні нотатки) та 3) літературний напрямок (реферати про літературні справи в Україні, літературна публіцистика, переклади творів українських письменників). Хоча ці три напрямки теоретично можна виокремити, проте насправді вони перепліталися та змішувалися, і найвагомим був перший, визначений передусім словацькою ідеологією. Вони створюють, певно, основну мережу української тематики в більш широкому тогочасному культурному контексті. У межах сенситивного підходу до історії літератури, який, зокрема, спрямований на “врахування цих творів або жанрів, що пояснюють ключові теми та практики позначення своєї епохи” [30, 87], частковою темою досліджень може бути погляд на ці напрямки, тогочасний діалог, а також їхні інтерпретаційні та риторичні стратегії.

Традиційний словацький націоналістичний дискурс, що розвивався із середини XIX ст., наголошував на взаємозв’язку естетичної норми з моральною та функціональному розумінні поета (письменника) як представника народу, його “речника” – медіатора національних кривд і несправедливості, а також національних прагнень, мрій і потреб. Письменникові приписували позицію інтелектуального супровідника, посередника національних (ідеологічних) тем та просвітника. Однак на початку XX ст. відбулося ціннісне накладання тем, автономізація естетичної функції літератури та прийняття індивідуального творчого авторського почерку. У той час як консервативна лінія національного руху далі розвивала ідеї слов’янської взаємності з головною позицією в ній Росії, новопостала ліберальна опозиція прагнула створити альтернативні та політичні, а також культурні моделі з урахуванням переоцінки чи навіть відмовою від орієнтації на царську Росію.

Ці доміантні значеннєві конструкції тогочасної словацької культури важливо сприймати й у межах нинішнього відображення українських тем. У той період, з одного боку, український рух за незалежність подавали як вияв сепаратизму й окрему українську національність відкидали та ставили під сумнів; із другого – українське письменство передусім сприймали як літературу близького слов'янського народу, котрий, так само як і словаки, залишався етносом, який зазнавав утисків, без власної політичної незалежності. З українських авторів на словацьку перекладали не лише митців, чия творчість до сьогодні є частиною канону української національної літератури, зокрема в межах формування національних ідеалів та національної ідентичності, а також поетів, які у своєму ліричному вияві наголошували на ролі уяви, інтимних позицій модерністського суб'єкта.

Українські теми як політика: конфесійність, етнічність

Питання етнічної та конфесійної ідентичності у словаків завжди були щільно пов'язані. Уже Ян Коллар розумів співвідношення національності й релігії як “сестринський зв'язок” (наприклад, у проповіді “Релігійність і національність як сестри”, опублікованій 1844 р. [19]). Те, які нові національні значеннєві акценти отримав зв'язок усеслов'янської ідеї щодо християнської традиції, можна проілюструвати на прикладі словацької участі в київських церковних святкуваннях 1880-х рр. Тоді відбулися дві важливі події: перша 1885 р. вшанувала тисячоліття від дня смерті св. Мефодія; нагодою для другої, що сталася 1888 р., була 900-а річниця прийняття християнства в Київській Русі. Представники словацького національного руху, впливові націоналісти, котрі формували погляди, а водночас редактори, публіцисти й літератори Светозар Гурбан Ваянський (1847 – 1916) та Йозеф Шкультетий (1853 – 1948) приїхали на обидва заходи як приватні особи, але їхню присутність у Києві вже трактували в угорському середовищі як політичний маніфест підтримки слов'янської взаємності та Росії як країни. Також місцеві господарі та російські слов'янофіли сприймали словацьких гостей як офіційних представників словацького народу; на Мефодіївських святкуваннях були присутні словаки (загалом три особи: третім був адвокат Валашек із Нітри, як зафіксовано у статті про врочисту промову професора Варшавського університету Антона Семеновича Будиловича в Києві), єдині західні слов'яни, які приїхали на ці врочистості [34]. Про перебіг святкувань потім повідомила словацька політична газета “Národní noviny” (“Національні новини”), у якій Шкультетий і Ваянський самі працювали. Шкультетий написав нарис про подорож потягом під назвою “Od Martina po Kyjev” [“Від Мартіна до Києва”] [42] й, імовірно, також звіт про перебіг події: непідписана стаття про Мефодіївські святкування була вміщена в рубриці “Politický prehľad” (“Політичний огляд”). Тут він описав і звернення С. Г. Ваянського з головною програмою та враження, яке воно викликало у слухачів [23]. Ваянський написав дорожньо-публіцистичний нарис під назвою “Київ”, який, однак, залишився лише фрагментом; він завершив текст приміткою, що в наступному номері буде продовження, але його ніколи не опублікували [53, 3]. Дослідник творчості Ваянського Іван Кусий зарахував цей текст до дорожніх нотаток [22, 54], бо у вступній частині Ваянський тематизував мотив подорожі. Але фактом залишається те, що, попри гібридний характер цього жанру, формально й тематично в тексті значно переважають екскурси в історію міста, регіону, релігії та політичного устрою. Особі мандрівника, його настрою та опису природи автор приділив лише перші два абзаци на початку [53, 2] й частково ще наступні два абзаци в центральній частині тексту, і то лише для фіксації розповіді або як вступні фрази професійної розповіді. Наприклад, речення “І на думку мені спали, при погляді на бурхливі події в

місті та околицях” продовжено розповіддю про історію міста з 864 року [53, 3]. Ваянський характеризував Київ як місто “історично незвичайне та пам’ятне”, що перебуває в межовій позиції не лише в географічному, а й у культурному та релігійному сенсі: “Київ справді може неймовірно багато розповісти про зустріч двох світів, двох племен, двох вір” [53, 2]. Хоча Ваянський завважив цю складну позицію міста між Сходом і Заходом, між росіянами і українцями, між східним і західним християнством, однак у політичному аспекті для нього українське впродовж усього життя зливалася з російським.

1888 р. в Росії вперше офіційно та на загальнодержавному рівні святкували ювілей хрещення Русі, який нагадував історичну подію 988 р. 900-а річниця стала нагодою для демонстрації релігійної та політичної єдності Росії. У Києві 26 липня 1888 р. відбулися великі церковні врочистості, на які зі Словаччини знову приїхала делегація із трьох осіб – протестантів із Турчанського Святого Мартіна (нині місто Мартін) – із Ваянським та Шкультетим приїхав юрист Павол Мудронь, активний народовець. Вони подалися до Києва “без запрошення та будь-яких приготувань” [54, 1, 2], щоб як представники словаків узяти участь у заході, тому що вважали прийняття християнства східними слов’янами великою культурною подією для всіх європейських народів. Крім того, газета “Národné poviny” (“Національна газета”) періодично вшановувала цей ювілей уже протягом довшого періоду перед самою подією: огляд давньоруських билин про святого Володимира та богатиря Іллю Муромця Матуша Філа [10] доповнили літературно-історичні статті Йозефа Шкультетого про особистість і вчинки святого Володимира, його епоху та його постать у літературі [43; 41]. За день до самої врочистості газета опублікувала вступну статтю, у якій цій події надавали й політичного значення: “У місті святого Володимира разом із росіянами святкувати завтрашній день мають підставу й іноземні слов’яни. Хрещення, що відбулося 900 років тому в Києві на березі Дніпра, дало майбутнє слов’яно-руському народові. А обставини в нашому світі такі, що для решти слов’ян захистом є те, що Росія існує” [7]. Віра в те, що вже саме існування Росії – це допомога й гарантія для інших слов’янських народів, була постійним складником політичних поглядів Ваянського [16, 18]. Тому й непідписаний вступ підказує, що авторство належало саме йому (це було, зрештою, частим виявом його редакторської практики). Ваянський також написав докладний репортаж про триденне перебування в Києві (від 24 до 26 липня 1888 р.). Кожний день він змалював окремо, а тричленна структура вражень відбилася й на публікації, що мала три подачі (за період від 28 липня до 2 серпня 1888 р.). Одразу в перших реченнях свого тексту автор зазначив, що, на думку словацьких учасників, ішлося суто про культурно-релігійне святкування, без політичного підґрунтя (це була явно оборонна стратегія, на додаток до суперечності з висловами з вищезгаданого вступу). Але правда полягала в тому, що Павол Мудронь, котрий у протестантській церкві Аугсбурзького віросповідання Угорщини обіймав посаду інспектора Турчанського та Нітрянського сеніорату, пізніше – на генеральному конвенті в Пешті восени 1888 р. – був звинувачений у тому, що як представник церкви взяв участь у політичній та національній демонстрації в Києві та згідно з канонічними законами мусить бути покараний. Проти надання цій подорожі політичної мотивації гостро виступив Ваянський, а у своїй захисній промові й сам Мудронь [57; 51; 12]. Цю справу тягнули ще один рік, аж до наступного засідання конвенту, тому київську подорож знову обговорювали в газетах іще й 1889 р. [52; 30].

Поточний репортаж Ваянського фіксував не лише видовищність цілого заходу, зустрічі з російськими славістами та прихильниками слов’янської єдності, емоції, пережиті під впливом головного богослужіння, але також відмінність у

традиції обряду православної церкви, її релігійних дій і, не в останню чергу, загальні відмінності іншої національності в культурі святкування та громадській поведінці. Незважаючи на те, що ціла подія мала майже монументальний характер, Ваянський, на підставі вражень із фінального святкового застілля для запрошених гостей, завершив свій текст достатньо критичною приміткою, гостроту якої він, зрештою, сам намагався пом'якшити: “Картина цього частування була зовсім інша, ніж у нас <...>. З банкету було зрозуміло, що Київ усе ж невелике місто, що не в змозі вмістити такий натовп гостей. Але й велике місто мало б достатньо турбот упродовж галасливого та бурхливого напливу сотень тисяч” [54, III, 3].

Особиста участь Ваянського та Шкультетого в київській церковній церемонії стала частиною їхньої народовецької діяльності й у закордонному, і в рідному середовищі. Стосовно до чужинців це були, з одного боку, сигнали про важливість прийняття словацького елементу в слов'янському русі, з другого – висловлення підтримки Росії, тобто жест, який російські консервативні кола, зрештою, використовували у власних політичних кампаніях [16, 18]. На батьківщині спостерігався активний вияв проросійської орієнтації чільних представників словацької національної спільноти, що стало мішенню для критики та підґрунтям для обмежень із боку провладних угорських установ, але всередині національного руху – ще одним аргументом для зароджуваної опозиції.

На основі етнічності головним питанням у сприйнятті українських тем було співвідношення Малоросії – Великоросії. Ідеологічна позиція газети “Národné poviny” програмно була проросійська; великою мірою її визначав сам С. Г. Ваянський, котрий працював у редакції цього видання вже з 1878 р. До того ж під час контактів із російськими славістами він орієнтувався на консервативні кола з тенденцією до панрусизму. Сьогоднішня словацька історіографія стверджує, що у своїх статтях Ваянський подавав викривлене бачення Росії [16, 19]. Водночас можна додати, що ідеологічно та тією добою зумовленим, передусім під впливом тогочасної російської та польської преси, було і його ставлення до теми етнічної ідентифікації українців як окремої національності, проблематики українського емансипаційного національного руху та характеристики напруги між “малоросами” і “великоросами”. 1887 р. він опублікував у газеті “Národné poviny” [“Національні новини”] детальний реферат про книжку російського ідеолога панславізму Ніколая Данилевського (1822 – 1885) “Росія і Європа” (1871). Стаття під назвою “Dôležitá kniha” [“Важлива книга”] вийшла в 14 номерах у рубриці “Besednica” [“Бесідниця”] словацькою у квітні – травні 1887 р. [50], але Ваянський загалом не прийняв концепцію Данилевського [24, 91–92] про місцеві культури, що розвивалися паралельно. У той час він сприймав позицію т. зв. угроросів (у теперішньому розумінні “русинів”, етнографічної групи українців на Закарпатті) у контексті національних утисків неугорських національностей в Угорщині, а його ставлення до них було більш-менш емпатичне [55]. Діяльність т. зв. малоросів, які йменували себе українцями, він відкидав, тому що сприймав їх як політичне ослаблення водночас Росії й Польщі, а також як результат впливу німецької закордонної політики.

Газета “Národné poviny” вказувала у зв'язку з т. зв. угроросами на нерозвинений національний рух цієї етнічної групи: “Хоча в будь-якому разі угророси ще зберегли свою мову, ще моляться “Отче наш” по-слов'янськи, але мову свою вони не плекають, не мають органів вищих, тонше складених, що дбали би про випромінювання духу національного” [35]. І, навпаки, у статтях та нотатках про етнічне визначення українців у межах Росії вони повторно

відкидали вияви самобутньої української ідентичності. Більшість із цих критичних поглядів, однак, було взято з польської та російської преси або ж від польських кореспондентів віденських газет (редакція зазвичай додавала до них короткий коментар), або від мадяризованих русинів, які писали в газети Будапешта (цей тип статей доповнювали критичними примітками щодо національної ситуації в Угорщині) [45]. Отже, сама назва *українці* здебільшого писалася в лапках або наводилася в сполученні “т. зв. українці”. Політичний рух українофілів називали поняттями “мазепинці”, “мазепиністи” чи “мазепінізм” (у річизі боротьби за незалежність України, яку на зламі XVII та XVIII ст. репрезентував гетьман Іван Мазепа); їхні зусилля трактували як “фанатичний сепаратизм” [36] чи “химеру та нісенітницю” [46]. Про переконання в нереальності, навіть утопічності появи незалежної української держави свідчила й фраза, що це “річ, на кшталт завоювання величезного простору на Марсі або на Урані” [33, 2]. Водночас відносно велику увагу приділяли поглядам про однорідність Російської імперії та російської культури.

Однак на рівні мови не йшлося про антитезу великоруська мова – малоруська мова: газета “*Národní noviny*” сприймала російську літературну мову як усеросійську. Вони вважали сам термін “великоруська мова” “нісенітницею, вигаданою українофілами, що з’їхали з глузду, та зрадниками фонетичними” [44, 1].

Проте подібна риторика в газеті “*Národní noviny*” з’являлася й пізніше, наприклад, на початку 1920-х років, коли політична ситуація вже була зовсім інша. Прикладом цього може бути стаття під назвою “*Chcú stvorit’ nový národ*” [“Хочуть створити новий народ”] від 4 серпня 1920 р., в якій про українців писали: “Ті з малоросів, котрі прагнуть незалежності, назвали себе “українцями” та виступають у світі ніби від імені окремого народу. Хоча велика частина малоросів і в Росії, і на Галичині та багато свідомих росіян і в нашій республіці схиляються до всеросійської програми та засуджують українців, тобто прихильників Грушевського, Петлюри й т. д., уважаючи їх сепаратистами” [13].

Питання всеросійської мови та всеросійської культури, з одного боку, та українського партикуляризму, з другого, у словацькому середовищі резонувало вже довше й у межах ідеологічних опозицій щодо газети “*Národní noviny*”. Наприклад, 1912 р. його, стосовно до українського національного руху, розглядав Богдан Павлу (1883 – 1938) у статті “*Ruský jazyk a hnutie ukrajinské*” [“Російська мова та рух український”]. Стаття вийшла в журналі словацької молоді “*Prúdy*” [“Течії”], а Павлу видав її під псевдонімом Павел Кріж’як [32]. Ішлося про ерудовану, концептуально чітко побудовану й інформаційно багату та насичену статтю, яка в першій частині висвітлила історичний розвиток і поточну ситуацію в українській літературі та культурному житті, а в другій – повідомляла про одну з російських ідеологічних течій стосовно вирішення українського національного питання. Основою для другої частини була стаття Павла Струве, редактора журналу “*Русская мысль*”; його ідеї Павлу подав як “голос одного з найвідоміших представників <...> демократичної Росії, яка постає з односторонніх формул для глибшого розуміння національності” [32, 261]. Хоча він висвітлював цю проблематику через погляди російського інтелігента, для котрого утвердження незалежної української культури було б “нечуваним розколом, який буде справді державним та національним нещастям” [32, 264], але, попри використання цього російського погляду, він указав на головні тенденції та перспективи українського емансипаційного руху. Павлу, прихильник концепції демократичного неославізму, був тоді редактором чеської газети “*Národní listy*” (“Національні записки”), а також працював і її кореспондентом у Росії. Отже, він надавав інформацію з перших рук, добре

орієнтуючись у відповідній тематиці, і з огляду на це його стаття залишається однією з небагатьох висококваліфікованих тематичних тогочасних текстів з української проблематики.

Українські реалії в словацьких подорожніх нотатках

Взаємодія Словаччини з українським середовищем була в зазначеному періоді поєднана вже із ширшими можливостями здійснювати поїздки завдяки розвитку залізничного транспорту. Тема подорожей потягом стала безцінним складником більшості згаданих вище періодичних видань, що створює простір для т. зв. інфраструктурного читання. Однак, окрім питань про мобільність та комунікаційних технологій, у літературній інтерпретації цікаві також їх соціально-культурні наслідки для тогочасного словацького середовища, тому що в цих подорожніх нотатках, які передусім фіксували індивідуальний емпіричний досвід із далекого закордону, створювалася картина певної країни в тогочасній словацькій культурі. Автори цих подорожніх нотаток походили з різних соціальних верств, відмінним було і їхнє професійне становище, проте всі певним чином брали участь у національному русі. І тому їхнє сприйняття українського середовища як слов'янського було загалом позитивним. Крім того, подорожні нотатки були в цей період дуже популярні серед словацьких читачів як жанрова форма т. зв. повчально-розважальна, тому українські враження (попри інші тексти з різних куточків світу) виступали і як засіб словацького самопізнання й самосвідомості на тлі конфронтації з іноземним та інакшим.

Подорожні нотатки як жанр викликають асоціацію передусім із рухом у просторі та поєднаним із ним описом або оцінкою побаченого. Але, зважаючи на те, що йдеться про жанр, у якому скорочено епічний/сюжетний та більше розвинено описово-рефлексивний складник, він уможлиблює не лише пересування у просторі, яке для подорожніх нотаток обов'язкове, а й виразніший рух у часі на осі минуле – теперішнє – майбутнє, а саме в площині рефлексивній, площині роздумів. Так побачене стає імпульсом або приводом для більшого відступу – роздуму про минуле чи майбутнє. Із цього погляду, подорожня рефлексія не лише розповідає про політичну й економічну ситуацію відвіданих країн та про їхні соціально-культурні умови, але вона фіксує значною мірою також риси спостерігача та громадськості, яка створює підґрунтя для його досвіду й освіти. Подорожні нотатки, однак, у жодному разі не можуть бути “поціновані як нібито об'єктивне джерело інформації про відвідані країни”, тому що вони розповідають “про мандрівника, про його характер, про його систему цінностей, культурне середовище, принаймні тією мірою, якою і про предмет подорожі” [6, 37]. Ці аспекти виявляються й у словацьких подорожніх нотатках, які фіксують передусім Київ, а також інші українські міста й регіони. Проте іноді лише шляху до старовинного міста було достатньо для окремої подорожньої нотатки: наприклад, Й. Шкультетий у вже згаданому подорожньому нарисі “Від Мартіна до Києва” (1885) закінчив розповідь саме в той момент, коли мандрівники приїхали до міста запланованих урочистостей.

Як приклад тематизації українських мотивів насамперед можна навести подорожні нотатки С. Г. Ваянського. Історик Данієла Кодайова зазначає, що поет відвідав Росію вісім разів у період від 1881 до 1914 рр. [16, 18]. На основі його статей і подорожніх нотаток із газети “Národné poviny” відомо, що в Києві він побував принаймні тричі – 1881-го, 1885-го (на Мефодіївському святкуванні) та 1887-го (на святкуванні річниці хрещення Русі). Усі три мандрівки він описав у текстах, але, з погляду фіксації естетичного досвіду від зустрічі з новим середовищем, найвизначнішим є його перший описовий текст 1881 р., коли він зупинився в Києві під час своєї першої поїздки до Москви. У третій частині нотаток, під назвою “Cestovné obrázky” (“Картинки з подорожі”), Ваянський

описав свої враження від візиту до Києва; він занотував їх через певний час, коли вже був у Москві, про що свідчить не лише датування та наведення місця запису, але передусім примітка: “Для мене трохи важче бути в Москві та писати тихо про Київ” [49, 3]. Але враження були дуже глибокі й зумовили таке саморефлексивне відкриття: “Цей новий для мене, великий світ довів мені всю вбогість мого таланту письменника” [49, 2]. Проблему адекватно висловити пережите та передати незацікавленому читачеві глибину душевних емоцій від побаченого він фіксує й у частині про Києво-Печерську лавру та її підземні ходи з трунами ченців, зображуючи особистий дотик до містики цього священного місця. Але він не сприймав Київ як старий цивілізаційний простір із багатою історією: “Київ – це місто майбутнього, не лише минулого. Палаці постали впродовж останнього періоду. Вулиці ошатні, широкі, а ще мені здалося, багато будинків спорудили в руському стилі” [49, 3].

Саме на такому будівельному розвитку міста та його загальному сучасному характері наголошували й словацькі відвідувачі. Матуш Філо (1852 – 1913) був мандрівним крамарем, який здійснив багато торговельних подорожей до Росії та Середньої Азії. Метою його перших двох поїздок був Київ – у 1869-му та в 1878 – 1879 рр. Інші події життя М. Філа були частково теж поєднані з українським середовищем: у 1886 – 1889 рр. він торгував у селі Войтове (нині Згурівський район Київської області. – *Прим. ред.*), а в 1889 – 1894 рр. орендував пивоварню в Журавці (В Україні є вісім сіл із такою назвою; мабуть, ідеться про територію нинішньої Чернігівської або Черкаської областей. – *Прим. ред.*). Враження та події з подорожей він опрацював у формі листів, які адресував редакціям тогочасних словацьких періодичних видань (“*Národné noviny*” [“Національна газета”], “*Slovenské pohľady*” [“Словацькі погляди”]); їхні редактори (Ваянський та Шкультетий) заохочували кореспондента до писання наступних статей, бо вважали його стиль цікавим для читачів, а спосіб подачі – хорошим та об’єктивним. Посилання на об’єктивність було, притому, лише ознакою того, що ідеологічні позиції автора збігалися із ціннісною орієнтацією редакторів.

У той час, коли в газеті “*Národné noviny*” в рубриці “Бесідниця” публікувалися листи Філа як окремі подорожні нариси, у журналі “*Slovenské pohľady*” [“Словацькі погляди”] 1887 року було з кількома продовженнями надруковано його “картину із життя” “*Slovenský obchodník v ruskom kraji*” [“Словацький торговець у руському краї”]. Потім текст вийшов окремим відбитком із журналу. У короткій рекламній газетній анотації книжку пропонували читачам із нотаткою про те, що “життя турчанських торговців на Батьківщині та в подорожах Росією творить дуже цікаву складову частину наших громадських, торговельних та економічних умов” [39].

Українські реалії, атмосферу Києва та інших українських міст, ментальність людей, їхні традиції та особливості, а також власну економічну діяльність і щоденне життя Філо зобразив у декількох подорожніх картинах, особливо з кінця вісімдесятих та початку дев’яностих років XIX ст.: “*Zadneprie*” [“Задніпров’я”], “*Vianoce na Rusi*” [“Різдво на Русі”], “*V Kyjeve na Štedrý večer 1889*” [“У Києві на Щедрий вечір 1889”], “*V Kyjeve po sviatkoch*” [“У Києві після свят”], “*Z Ukrajiny*” [“З України”], “*Preseť leta na juhu Ruska*” [“Чарівність літа на півдні Росії”], “*Zuravka na Luciu 1890*” [“Журавка на Луцію 1890”] (13 грудня. – *Прим. перекладача*), “*Z južného Ruska*” [“З південної Росії”] [9]. Наприклад, у подорожній нотатці “*Zadneprie*” [“Задніпров’я”] одразу на початку він наголосив на тому факті, що порівняно з його першим перебуванням у Києві місто значно змінилося; він навіть навів більшу кількість модернізаційних аспектів урбанізації: “Коли, вісімнадцять років тому, я вперше проїжджав через Київ, там не було ще

залізниці, вулиці теж не були в такому монументальному стані, а будівлі, крім деяких, усі малі <...>. Сьогодні Київ зовсім інший. Вулиці добре облаштовані, з бруківкою, будинки всі дво- та триповерхові та гарні. <...> Телефон, газове та електричне освітлення, водопровід, кінний трамвай, на Дніпрі жвавий рух пароплавів і залізниця – усе це більш-менш новинки міста цього” [11, № 79, 3].

Типовою рисою авторського стилю Філа було поєднання історичних екскурсів із географічними, етнологічними та мовними вставками. Крім країни, він описував зовнішність і вбрання місцевого населення, доповнював ці уривки діалогічними частинами, відтворюючи розмови з людьми, з якими зустрівся. Він акцентував автентичність, тож, наприклад, діалог, транскрипцію якого він написав, доповнив приміткою, щоб читач знав, як його правильно читати: “Лише ті приголосні вимовляти м’яко, які позначені пом’якшувальними знаками” [11, №79, 3]. Він звертав увагу на етнічну, мовну й культурну спорідненість словаків і українців: “Щодо мови, то малороси дуже схожі на нас, а після чехів вони для нас із усіх споріднених народів найближча сім’я” [11, № 80, 2]. Водночас він повторно поновлював національний аспект, коли нагадував власну позицію людини, відірваної від рідного краю та власного народу, а читачів закликав цінувати ту обставину, що в них є можливість бути вдома, між своїми.

Іншим мандрівником, який відвідав теперішню територію України, був Владімір Кривош (1865 – 1942). У 1886 – 1889 рр. юнак був студентом факультету орієнталістики університету в Санкт-Петербурзі. У Росії він надовго осів і тепер вважається основоположником російської стенографії та визначною постаттю, що зробила її популярною. (Його драматичну долю висвітлено в сучасній монографії; див.: [1]). Кривош працював як письменник і перекладач, а також автор подорожніх нотаток; упродовж 1889 – 1897 рр. у газеті “Národní poviny” вийшло п’ять його статей: “Listy z ruského zátíšia” [“Листи з російської природи”] (1889), “Listy z Nižného Novgorodu” (1890), “Listy z Krymu” (1890), “Listy z Petrohradu” [“Листи із Санкт-Петербурга”] (1891) та “List z cesty” [“Лист із подорожі”] (1897), де описано мандрівку під час відпустки із Санкт-Петербурга до Скандинавії [18, 74–75]. Парадоксально, але саме в останній наведеній нотатці, на основі вражень зі Стокгольма, Кривош висловив зачарованість Києвом: “Краще розташування, ніж Стокгольм, з усіх міст Європи, має, напевне, лише Київ, де природна краса розташування міста досягла свого апогею, а штучна рука людини цю красу ще увиразнила. Хто раз тішився видом на Поділ (район Києва), Дніпро та його береги з Купецького зібрання, або хто з Дніпра милувався поглядом на Аскольдову могилу, Купецьке зібрання, пам’ятник св. Володимирові, місто та Поділ – той цю панораму не забуде точно до кінця життя. Ці спогади не переписуть ані Стокгольм, ані Будапешт, ані Стамбул, ані Неаполь, ані Ліссабон, ані жодні інші найгарніші міста у світі” [20, 1].

Якщо поїздки Філа були мотивовані роботою, то Кривош мандрував під час відпочинку; молодий студент, відкритий усім викликам, використовував будь-яку нагоду, щоб ознайомитися з новим та невідомим. Кривош відвідав і Кримський півострів та описав ці території в подорожніх нарисах “Listy z Krymu”, які були опубліковані 1890 р. [21]. На півострів, який він вибрав завдяки його античній історії (Таврида) і тому, що інші великі й історичні міста, зокрема й Київ, він уже відвідав, юнак поїхав восени. Канікулярна подорож тривала десять тижнів, упродовж яких він зупинився в Севастополі, монастирі Херсонес, де тоді починалися археологічні розкопки, у Ялті, поселенні кримських татар, санаторії в Гурзуфі та в інших містах, які, однак, уже не включив до нотаток. Крим нагадав йому, завдяки своєму гірському природному профілю, рідну Словаччину, хоч автор і додав примітку: “Звісно, ті Кримські гори далеко не наші Татри, їхні ліси – не наші гори, їхні скелі – не наші брили, але все ж <...>

я повинен радіти, що після довгої паузи, я бачу принаймні щось схоже на мій Ліптов” [21, №49, 2].

1909 р. Київ відвідав учитель і письменник Греґор Урам (1846 – 1924) із Ліптовського Мікулаша (у словацькій літературі відомий під псевдонімом Регор Урам Підтатранський). У Києві він зупинився, повертаючись від дочки, чоловік якої був власником магазину в місті Кашин Тверської губернії. Він подорожував разом із дружиною та сином, а назад повертався із другою дочкою, щоб, як він писав, “ми завдяки одній нагоді познайомилися з краями просторої Росії та відвідали такі міста, як Варшава, Санкт-Петербург, Кашин, Москву й Київ” [47, 1]. Свої враження, доповнені, крім вище згаданих міст, іще й Краковом, він описав у докладній розповіді “Z mojej cesty po Rusku” [“З моєї подорожі Росією”], яку опублікував у газеті “Národné noviny” 1911 р. в дев’яти номерах; Київ у його нарративній мандрівці був п’ятою зупинкою [48]. Урам поводився як сучасний турист: подорожував він із зацікавленням та очікуваннями, разом із сім’єю відвідував визначні культурні та розважальні цікавинки (у Києві вони побували на двох виставах у літньому театрі в Царському саду), звертав увагу на життєвий пульс міста; воно мало, на його думку, завдяки сучасним та ошатним бульварам, як Хрещатик, “присмак великого міста” [48, №115, 2]. Враження від Києва були дуже позитивні, мандрівник не шкодував найвищої похвали та захоплення, коли описував побачене. Частими виразами у нього були: гарне, чарівне, велике, красиве... Але водночас оцінка міста була різнобічною: “Київ може похвалитися своїм затишним розташуванням, своїми церквами, громадськими садами та своєю освіченістю” [48, № 115, 2]. У деяких частинах подорожні нотатки Урама мають риси путівника з перерахунком пам’яток, які слід відвідати.

Словацькі тексти, що віддзеркалюють українські реалії, розвивалися по лінії від ідеологічних подорожніх нотаток (Ваянський, Шкультетий) до подорожніх путівників (Кривош, Урам). Певним проміжним рівнем були поїздки на роботу, які, на відміну від мандрів за розвагами, обмежені екзистенційними турботами й життєвими обставинами (Філо). Цікаво, що автентичні враження, поєднані з практичною реалізацією подорожі (якість залізничного сполучення, устаткування станцій, облаштування готелів, їжа тощо) чужинці фіксували й у тих випадках, коли вирішальною була ідеологічна сторона (слов’янофільська парадигма). Усі “українські” подорожні нотатки також однаково ілюстрували одну з основних рис жанру, а саме те, що віддалену країну вони наближали зазвичай через призму порівняння з рідним, у цьому випадку зі словацьким контекстом.

Українське літературне життя та українська література

На початку ХХ ст. українську літературу презентували словацьким читачам як старші, реалістично орієнтовані перекладачі, так і творці, пов’язані вже з новою модерністською поетикою. Зі старших це були, наприклад, Ізидор Жіак Сомолицький (відомий своїм перекладом елегійної медитації Т. Шевченка “Минають дні, минають ночі...”) та Петер Белла Горал (1905 р. в жіночому журналі “Dennica” [“Денниця”] він опублікував переклад Шевченкової балади “У тієї Катерини...”), з молодих, наприклад, Франтішек Вотруба (1880 – 1953), Юрай Славік Нересницький (1890 – 1969) та Іван Лільґе Лисецький (1886 – 1918). Крім поезії Т. Шевченка, вони запропонували словацькій культурній громадськості зразки творів І. Франка, В. Стефаніка, Б. Лепкого, Б. Грінченка та Лесі Українки. Писали оглядові статті, повідомляли про українську літературу, а головне – перекладали вірші та п’єси. Наприклад, Іван Лільґе Лисецький переклав 1909 р. для словацької спільноти в

Надлаку (нині Румунія) п'єсу І. Франка "Украдене щастя", до того ж сам надіслав інформаційну статтю про виставу в газету "Národné noviny" [3].

Цю перекладацьку діяльність молодих авторів, котрі програмно обстоювали модерністську поетику, можна сприймати як вияв тогочасного типового інтересу до побудови відносин і протистоянь словацької літератури із закордонною літературою та критикою, бо через такі культурні трансфери національна література переходила в нові контексти та дискусії, що, цілком природно, приводило до взаємообміну [25, 9].

Найвизначнішим пропагандистом української літератури в той час був Франтішек Вотруба. Він був не лише критиком покоління словацького модерну, а й сам уже з 1903 р. писав модерністські вірші, які, однак, публікував лише в журналах, а також прозу. Проте остання так і залишилася у фрагментарній формі в рукописах. Після 1908 р. він виступав передусім як літературний критик. В альманасі "Sborník slovenskej mládeže 1909" ["Збірник словацької молоді 1909"] опублікував програмне есе "Z novej literatúry" ["З нової літератури"], у якому відчувається вплив чеського критика Ф. К. Шальди, котрий увиразнював творчу індивідуальність митця й відкидав дидактизм. 1903 р. Вотруба опублікував у газеті "Národné noviny" інформаційну статтю "Ukrajinško-ruská vydavniča Spilka" ["Українсько-руська видавнича спілка"], у якій дуже схвально відгукувався про діяльність цієї львівської фундації. Спілка діяла на книжковому ринку неповних три роки та була, з одного боку, втіленням його видавничої програми (три книжкові серії художньої, наукової та дешевої розважально-навчальної літератури), з другого – допомогою для оцінки її ваги для розвитку української літератури.

"Діяльність "Видавничої спілки" саме для нас цікава, тому що вона була змушена боротися з обставинами, нам дуже близькими. І малоросам перешкоджає в роботі незначна кількість людей та злидні інтелігенції, надзвичайно бідне економічне становище більшості народу (можливо, ще гірше, ніж у нас) та брак національних шкіл. Хоча малоросів набагато більше, у науковій та частково літературній роботі беруть участь і письменники українські, але видавництво галицьке не може розраховувати на продаж книжок в Україні, тому що в цьому їм перешкоджає цензура, яка книжки малоросів у Росії поширювати забороняє. Незважаючи на це, вони творять, перекладають старанно, записують. Малороси не бояться нових ідей, сучасних течій та рухів, упроваджують їх у свою літературу. А ці рухи не шкодять, їхня література є національною, народною, в істинному сенсі, "мужицькою", "una letteratura plebea", як писав колись Драгоманов. Вона стоїть опліч народного життя, передусім завдяки своїм темам, розповідям, мові та методу, дбає про простоту, ясність композиції, глибоке розуміння народу, його життя та інтересів. Літературний доробок молодшої літератури малоруської справді народний у глибшому сенсі, йому не бракує ідейної глибини та широкого розуміння. Освіжуючі впливи нових ідей виконали тут своє призначення.

А сьогодні дихає література малоруська свіжістю, живе різким, родючим та плідним життям, незважаючи на всі перешкоди. Такі письменники, як Франко, Драгоманов, Кобилянська, Стефаник чи Лепкий проникли у своїх працях поза межі, а у світову літературу принесла малоруська своя самобутню, оригінальну мелодію" [56].

Цю коротку статтю Вотруба завершив порівнянням зі словацькими умовами. Він критикував не лише видавничу пасивність словацьких видавництв, які намагалися виправдатися через брак читацької загалу, а також нестачу перспективних молодих авторів та нерозвинену традицію художнього перекладу, стверджуючи, що "переклади творів іноземних письменників робляться

несистематично та мало” [56]. Інформація про активне видавництво у Львові стала для нього стимулом для судження про загальний занепад словацького письменства та літературного життя.

На закінчення можна зробити висновок, що словацькі погляди на українські теми протягом періоду 1880 – 1914 рр. з’являлися в текстах як літературного, так і нелітературного характеру. Різноманітність тем – українське церковне життя, емансипаційний рух, особисто пережиті українські реалії чи українська література – відображає різноманітність тогочасних дискурсів. Але уважний розгляд цього питання доводить, що тодішній погляд на українські справи визначала словацька парадигма, на лінії розвитку від консервативного слов’янофільства до концепції неославізму. Критичним поняттям була українська національна ідентичність; її сприйняття стало справою пізнішого періоду, але первісно увага до сусідньої етнічно й мовно спорідненої спільноти була пов’язана з ліберально-демократичним ставленням до права народу на самовизначення, яке розглядали в загальному контексті. Якщо раніше українські теми були складником картини Росії, то поступово це бачення змінювалося й Україну зображали як утискувану слов’янську країну, чиє письменство має сильну демократичну енергію та виразно народний дух. Акцентували увагу на категорії народності в літературі саме тому, що довгостроковим політично мотивованим пріоритетом словацького національного руху була проблема адекватного звернення до простолюду, котрий, власне, був найчисленнішою складовою частиною народу, яку було необхідно завоювати задля широкого діалогу. У цьому сенсі народність української літератури сприймали як хороший приклад, необхідний словацькому середовищу. Незважаючи на географічну близькість, словацьке сприйняття української літератури залишалося лише маргінальною справою; навіть 1956 року, під час складання тематичного українського номера літературного журналу “Slovenské pohľady” [“Словацькі погляди”], колектив редакторів написав заголовок: “Splácame dlh” [“Повертаємо борг”] [40].

ЛІТЕРАТУРА

1. *Зданович А., Измозик В.* Сорок лет на секретной службе: Жизнь и приключения Владимира Кривоша. – Москва: Икс-Хистори; Куликово поле, 2007. – 382 с.
2. *Amir A.* Ukrajinsko-slovenské literárne kontakty: jazyk, kultúra, preklad. – Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2017. – 81 s.
3. *Asteroid [Lilge-Lyseký, I.]*. Dopisy. Nadľak // Národné noviny. – 1909. – Č. 105 (7.09). – S. 1–2.
4. *Babotová L., Kredatusová J.* (eds.). Slovensko-ukrajinské vzťahy v oblasti jazyka, literatúry, histórie a kultúry. Zborník materiálov z medzinárodnej vedeckej konferencie, ktorá sa konala 12. – 13. 9. 2002 v Prešove. – Prešov: FF PU, 2003. – 404 s.
5. *Babotová L.* Vybrané kapitoly z ukrajinskej literatúry. Literatúra Rusinov-Ukrajincov od 19. storočia. Acta Facultatis Universitatis Prešovensis. Monographia 106. – Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2009. – 151 s.
6. *Bankowski, M., Brang, P., Goehrke, C., Kembal, R.* (eds.). Fakten und Fabeln. Schweizerisch-slavisches Reisebegegnung vom 18. bis zum 20. Jahrhundert. – Basel und Frankfurt a. M.: Helbing & Lichtenhahn, 1991. – 632 s.
7. 900-ročná pamiatka pokresťanenia Rusov // Národné noviny. – 1888. – č. 87 (26.07). – S. 1.
8. *Doruľa J.* (ed.). Slovensko-rusinsko-ukrajinské vzťahy od obrodenia po súčasnosť. – Bratislava: Slavistický kabinet SAV, 2000. – 392 s.
9. *Filo M.* Nepokojná krv. – Martin: Matica slovenská, 1971. – 240 s.
10. *Filo M.* Vladimír, krásne slniečko, a bohatier Il’ja Muromec // Národné noviny. – 1888. – Č. 44 (14.04). – S. 2–3; Č. 45 (17.04). – S. 2–3; Č. 46, (19.04). – S. 2–3.
11. *Filo M.* Zadneprie // Národné noviny. – 1887. – Č. 79 (9.07). – S. 2–3; Č. 80 (12.07). – S. 2–3; Č. 81 (14.07). – S. 2–3; Č. 82 (16.07). – S. 2–3.
12. Generálny konvent cirkve ev. a. v. // Národné noviny. – 1888. – Č. 121 (13.10). – S. 2–3.
13. Chcú stvorit’ nový národ // Národné noviny. – 1920. – Č. 174 (4.08). – S. 1.
14. *Ivantyšinová T.* Metamorfózy martinského rusofilstva (Vladimír A. Francev a Jozef Škultéty) // Gonč V., Vlček R. (eds.). Z dějin visehradského prostoru (Richardu Pražákovi k pětasedmdesátinám). – Brno: Vydavatelství MU, 2006. – S. 109–122.
15. *Klátik Z.* Vývin slovenského cestopisu. – Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1968. – 474 s.

